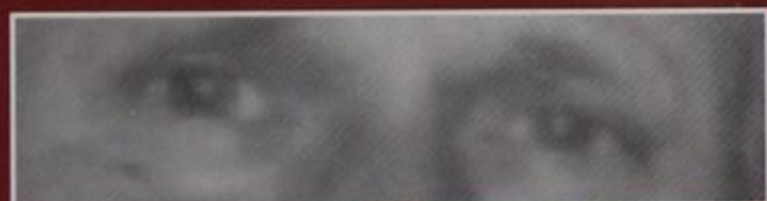
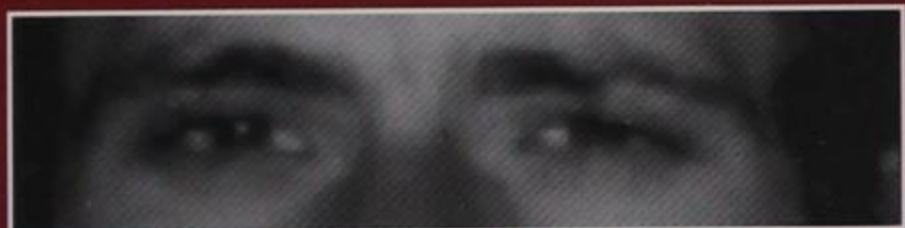

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

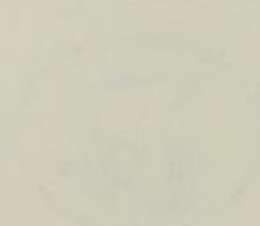

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

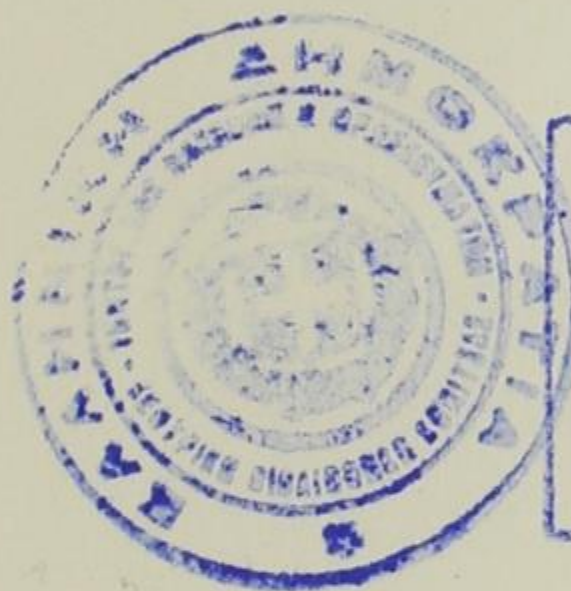
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Βασίλης Νιτσιάκος

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

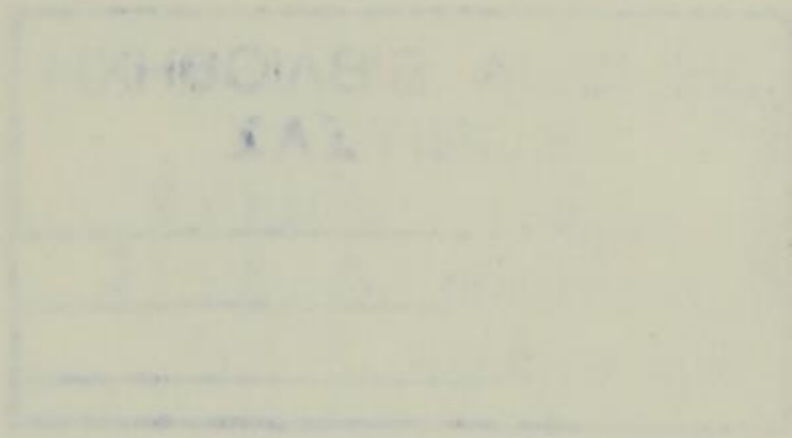
ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΕ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 54342
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 6-2-13.
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 304.8 ΝΙΤ

κωδ. εγγ. 7928

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΟΛΥΣΣΕΑΣ

©

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΙΣ ΛΕΒΕ, 2003

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΜΑΪΟΣ 2003

ISBN 960-210-452-X

ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΔΗΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ - ΑΓΚΟΠ ΚΕΚΛΙΚΙΑΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ
ΑΝΔΡΕΑ ΜΩΡΑΪΤΗ 3 - 114 71 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 36.24.326, 36.25.575 - FAX 36.48.030
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 5 - 105 64 ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 32.12.111

e-mail: odisseas@otenet.gr

στον ξένο

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος</i>	11
<i>Εισαγωγή</i>	13
<i>Μαρτυρίες</i>	31
<i>Mina S.</i>	33
<i>Mihali K.</i>	47
<i>Islam A.</i>	73
<i>Edmond A.</i>	101
<i>Giorgi P.</i>	123
<i>Neridan P.</i>	145
<i>Κώστας Ν.</i>	157
<i>Gedian I.</i>	185
<i>Violeta H.</i>	199
<i>Eleana L.</i>	211
<i>Ευθαλία Μ.</i>	225
<i>Riko P.</i>	237
<i>Lurka D.</i>	259
<i>Γλωσσάρι</i>	281
<i>Παράρτημα</i>	283

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ζώντας στην Ήπειρο και έχοντας αρκετά συχνή παρουσία στην παραμεθόριο περιοχή λόγω καταγωγής, είχα την ευκαιρία, από την πρώτη στιγμή της κατάρρευσης του αλβανικού καθεστώτος και της μαζικής εξόδου Αλβανών προς τη χώρα μας, να γνωρίσω αρκετούς από αυτούς προσωπικά και να νιώσω το δράμα τους. Δεν σκέφτηκα όμως ποτέ να ασχοληθώ συστηματικά επιστημονικά μαζί τους, γιατί μάλλον κυριαρχούσε μέσα μου η ανθρώπινη διάσταση και συναισθηματικά και ηθικά «δεν μου πήγαινε» να κάνω κάτι τέτοιο.

Να όμως που δέκα χρόνια μετά και ενώ τα πράγματα είχαν αρκετά αλλάξει προς το καλύτερο γι' αυτούς μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ, απαλλαγμένος πια από όποιες αναστολές και πεπεισμένος για την αναγκαιότητα της μελέτης του φαινομένου της μετανάστευσης, και για το καλό των ίδιων των μεταναστών. Δέχτηκα λοιπόν με μεγάλη ευχαρίστηση την πρόταση του φίλου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Πατρών Χ. Κασίμη να συνεργαστώ μαζί του σ' ένα διεπιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο *Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο*, στο οποίο μάλιστα μου προτάθηκε, εκτός των άλλων, να αναλάβω και την ευθύνη του μέρους της έρευνας που αφορούσε τους ίδιους τους μετανάστες και που ανάμεσα στα άλλα προέβλεπε και εξέταση του θέματος της μεταναστευτικής εμπειρίας, της βίωσης της «ξενιτιάς» τους.

Περισσότερα στοιχεία για την έρευνα αυτή παραθέτω στην εισαγωγή. Εδώ αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σ' όλους τους συνεργάτες του ερευνητικού προγράμματος, που τυχαίνει οι πιο πολλοί να είναι και καλοί φίλοι. Στο Χαράλαμπο Κασίμη, για την ευκαιρία που μου έδωσε και για την άψογη συνεργασία. Στην Έρση Ζακοπούλου και στον Απόστολο Παπαδόπουλο για τις εποικοδομητικές συζητήσεις. Στη γυναίκα μου Βούλα Παπαλέτρου, που, χωρίς να συμμετέχει τυπικά στο πρόγραμμα, δέχτηκε πρόθυμα να εμπλακεί σ' αυτό, πραγματοποιώντας συνεντεύξεις με γυναίκες. Στον Κώστα Μάντζο, που συνεργαστήκαμε στενά, ήταν παρών σε όλες τις συνεντεύξεις και μοιράστηκε μαζί μου τις περισσότερες από τις αγωνίες μου. Στους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο βοήθησαν.

Άφησα για το τέλος τις ευχαριστίες μου στους ίδιους τους μετανάστες. Σ' όλους αυτούς τους ανθρώπους που δέχτηκαν πρόθυμα να μας μιλήσουν και μας άνοιξαν τις καρδιές τους. Το βιβλίο αυτό ας θεωρηθεί αντίδωρο στην καλοσύνη τους. Κι αν βοηθήσει, έστω και στο ελάχιστο, να ακουσθεί ο δικός τους λόγος στην ελληνική κοινωνία, θα είναι για μένα προσωπικά μια μικρή δικαίωση αυτής της δουλειάς αλλά και εξόφληση ενός χρέους, που αφορά όχι τόσο την επιστημονική όσο την κοινωνική μου συνείδηση.

*Βασίλης Νιτσιάκος
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
14 Φεβρουαρίου 2003*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν η μετανάστευση αντιμετωπίζεται στα δημόσια πράγματα γενικά σαν μια έκρυθμη κατάσταση, σαν «ανωμαλία», και όχι ως ένα κοινωνικό φαινόμενο σχεδόν σύμφυτο της ανθρώπινης κοινωνίας, αφού τη χαρακτήρισε σε όλη την ιστορική της διαδρομή, ο μετανάστης σπάνια παρουσιάζεται ως πρόσωπο, ως ένας άνθρωπος που για συγκεκριμένους λόγους εγκαταλείπει την πατρίδα του και βιώνει την ξενιτιά του με έναν εντελώς ιδιαίτερο τρόπο, που προσδιορίζεται από μια σειρά παράγοντες τόσο αντικειμενικούς όσο και υποκειμενικούς. Η γνωστή φράση ευρωπαϊκού πολιτικού «θέλαμε εργατικά χέρια και μας προέκυψαν άνθρωποι» αποδίδει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τη στάση των «χωρών υποδοχής».

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και στις κοινωνικές επιστήμες, όπου οι μετανάστες αποτέλεσαν ουσιαστικά ένα πολύ σημαντικό πεδίο για την εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων στην έρευνα, δεν έγιναν όσα θα περίμενε κανείς πάνω στο ζήτημα της βίωσης της μετανάστευσης, της εμπειρίας της «ξενιτιάς». Κι αυτό φαίνεται κάπως παράδοξο, εάν λάβουμε υπόψη ότι, για παράδειγμα, στο χώρο της Κοινωνιολογίας η ίδια η βιογραφική μέθοδος συνδέεται ιστορικά με το κλασικό έργο των W.S. Thomas - F. Znaniecki, 1918-1920, *The Polish Peasant in Europe and America* (Ο Πολωνός αγρότης στην Ευρώπη και την Αμερική).

Στο παραπάνω βιβλίο οι δύο συγγραφείς αντιμετώπισαν τις

«ιστορίες ζωής» μεταναστών σαν το τέλειο είδος κοινωνιολογικού υλικού, μέσα από το οποίο μπορεί κανείς να προσεγγίσει συνολικά τη ζωή μιας κοινωνικής ομάδας. Εξέφρασαν μάλιστα την άποψη ότι οι προσωπικές μαρτυρίες σχετικά με τη ζωή συγκεκριμένων ανθρώπων είναι πιο σημαντικά τεκμήρια από οποιοδήποτε άλλο ερευνητικό υλικό.

Η επιρροή αυτής της εργασίας υπήρξε τόσο μεγάλη στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, που ακόμα και στους κόλπους της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, όπου η ποιοτική προσέγγιση ήταν συστατικό στοιχείο της μεθοδολογίας της (επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση, ενδιαφέρον για την ιθαγενή οπτική: *emic approach* κ.λπ.), φαίνεται ότι η καταγραφή και συλλογή ιστοριών ζωής άρχισε να συστηματοποιείται μετά την έκδοση του συγκεκριμένου βιβλίου.¹

Είναι αλήθεια ότι ακόμα και σήμερα, εάν αναζητήσει κανείς βιογραφικό υλικό που να αφορά την εμπειρία της μετανάστευσης διεθνώς, δεν θα βρει και πάρα πολλά πράγματα, παρόλο που η σχετική με τη μετανάστευση βιβλιογραφία πολλαπλασιάζεται διαρκώς, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες με την εμφάνιση νέων μεταναστευτικών ρευμάτων, τα οποία επαναφέρουν μ' έναν πιο επιτακτικό τρόπο τη συζήτηση για το θέμα «επί τάπητος». Φαίνεται ότι απασχολούν περισσότερο οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής και όχι η βίωση του φαινομένου από τους ίδιους τους μετανάστες, αφού τα «προβλήματα» που δημιουργούν θεωρούνται πιο σημαντικά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι. Σ' αυτήν ακριβώς τη στάση οφείλεται και ο ποσοτικός συνήθως προσανατολισμός της επιστημονικής έρευνας, που έχει ως αποτέλεσμα τα ανθρώπινα πρόσωπα των μεταναστών να καλύπτονται πίσω από μετρήσεις και στατιστικές.

Στην Ελλάδα, μια χώρα που ιστορικά συνήθισε να στέλνει και

¹ Βλ. L.C. Watson-M.B. Watson-Franke, 1985, *Interpreting life histories. An anthropological inquiry*, Rutgers U.P. New Brunswick, New Jersey, σελ. 6.

όχι να δέχεται μετανάστες, τα πράγματα άλλαξαν άρδην στη δεκαετία του 1980 και πήραν αναπάντεχη τροχιά μετά το 1990, με την κατάρρευση των καθεστώτων του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού και κυρίως του αλβανικού. Η Ελλάδα δέχτηκε εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες, στην πλειοψηφία «παράνομους», χωρίς να είναι έτοιμη για κάτι τέτοιο και δίχως να διαθέτει το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για να αντιμετωπίσει το φαινόμενο. Η ίδια η ελληνική κοινωνία αντέδρασε σπασμωδικά απέναντι στο γεγονός κι ένας ολόκληρος λαός, που στο σύνολό του έφερε στη συλλογική του μνήμη νωπά τα τραύματα της «ξενιτιάς», αντιμετώπισε με τα πλέον αντιφατικά αισθήματα τους «άλλους» που του χτύπησαν από ανάγκη την πόρτα.

Σε ό,τι αφορά την επιστημονική έρευνα, ήταν αναμενόμενο αυτή να τρέξει ασθμαίνοντας πίσω από τα γεγονότα και να προσπαθήσει κατ' αρχάς να καλύψει τα κενά των ερευνητικών υποδομών της πολιτείας, κυρίως σε θέματα σχετικά με τις άμεσες επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης των μεταναστών στη χώρα, με έμφαση πάντοτε στις οικονομικές, κοινωνικές και άλλες παρενέργειες που προκαλούν. Εκπονήθηκαν λοιπόν κάποια ερευνητικά προγράμματα, έγιναν κάποιες εκδόσεις, από τις οποίες οι περισσότερες αφορούν τα οικονομικά της μετανάστευσης και την πολιτική της διάσταση.² Ένα μικρό μέρος του ενδιαφέροντος κερδίζουν οι ίδιοι οι μετανάστες, αλλά συνολικά ο

² Οι πιο σημαντικές από αυτές τις εκδόσεις είναι οι εξής: Χ. Ναξάκης - Μ. Χλέτσος (επιμ.), *Μετανάστες και μετανάστευση*, 2001, Πατάκης, Αθήνα, η οποία αναφέρεται περισσότερο στις διεθνείς διαστάσεις του φαινομένου και έχει μικρή αναφορά στην ελληνική περίπτωση· Αθ. Μαρβάκης - Δ. Παρσάνογλου - Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, 2001, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, στην οποία συμπεριλαμβάνονται και κάποιες απόψεις πολιτικοποιημένων και «επώνυμων» μεταναστών· Λόης Λαμπριανίδης - Αντιγόνη Λυμπεράκη, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, 2001, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη και Ιορδάνης Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, 1995, Παλαζήσης, Αθήνα, που εστιάζεται στο ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστών στην Αθήνα.

δικός τους λόγος δεν έχει ακόμα ακουστεί. Μοναδική, από όσο γνωρίζουμε, έκδοση, που δίνει το λόγο σε μετανάστη στο πλαίσιο μιας αυτοβιογραφικής αφήγησης, όπου καταθέτει μια σημαντική μαρτυρία σχετικά με την υποκειμενική βίωση της μετανάστευσης μια Αλβανίδα, συνιστά το βιβλίο *Συζητώντας με τη Λίβια. Μια Αλβανίδα μετανάστρια μιλάει για τη ζωή της* (επιμ. Ελένη Συρίγου-Ρήγου, 2000). Στο βιβλίο του Ι. Ψημμένου, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια* (1995) εμπεριέχονται μόνο λίγα αποσπάσματα από αφηγήσεις μεταναστών, παρότι η εργασία αφορά τον κοινωνικό αποκλεισμό τους και στηρίζεται σε ποιοτική μεθοδολογία, ενώ θέσεις και απόψεις μεταναστών, περισσότερο πολιτικού χαρακτήρα, φιλοξενούνται στο βιβλίο *Μετανάστες στην Ελλάδα*, που επιμελήθηκαν οι Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου και Μ. Παύλου (2001). Να σημειώσουμε τέλος το άρθρο των R. King, Th. Iosifidis και L. Myrivili, «A migrant's story: From Albania to Athens» (1998), στο οποίο αναλύεται ο λόγος ενός Αλβανού μετανάστη, με βάση μια συνέντευξη που δημοσιεύτηκε σε ελληνική εφημερίδα.³

Θα ήταν παράλειψη βέβαια να μην αναφερθούμε, σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση των ίδιων των Ελλήνων στη Γερμανία, στα εξαιρετικά βιβλία του δημοσιογράφου Γ. Ματζουράνη, ο οποίος κατέγραψε και δημοσίευσε αφηγήσεις Ελλήνων μεταναστών, που αποτυπώνουν με συγκλονιστικό τρόπο τη μεταναστευτική τους εμπειρία.⁴ Μια εμπειρία που είχε αποτυπωθεί, άλλωστε, με τον ιδιαίτερα συναισθηματικά φορτισμένο όρο «ξενιτιά» στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι⁵ αλλά και στο λαϊκό τραγούδι της μεταπολεμικής περιόδου.

³ Βλ. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24, 1 (1998), σελ. 157-177.

⁴ Γ. Ματζουράνης, *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (γκασταρμπάιτερ)*, 1974, Gutenberg, Αθήνα και *Τα παιδιά του Νότου*, 1990, Gutenberg, Αθήνα.

⁵ Βλ. ενδεικτικά G. Saunier, *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, 1990, Ερμής, Αθήνα.

Η παρούσα έκδοση έρχεται να συμβάλει στην κάλυψη αυτού του κενού στην ελληνική έρευνα και βιβλιογραφία με τη δημοσίευση δεκατριών μαρτυριών Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα. Οι συγκεκριμένες αφηγήσεις αποτελούν αποσπάσματα ευρύτερων (αυτο)βιογραφικών αφηγήσεων, που επελέγησαν από έναν μεγάλο αριθμό συνεντεύξεων (περίπου σαράντα), που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος με τίτλο *Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο*.⁶ Η έρευνα αφορούσε τρεις παραδειγματικές αγροτικές περιοχές: μία πεδινή περιοχή με δυναμική γεωργία (Δήμος Βέλου, Νομός Κορινθίας), μία περιοχή όπου συνδυάζονται αγροτικές και μη αγροτικές δραστηριότητες (Δήμοι Κισσάμου και Ινναχωρίου, Νομός Χανίων) και μία ορεινή «μειονεκτική» περιοχή (Δήμοι Κόνιτσας και Μαστοροχωρίων, Νομός Ιωαννίνων). Τα συνολικά πορίσματα της έρευνας θα δημοσιευτούν σε ξεχωριστή συλλογική έκδοση, γι' αυτό δεν θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε σε αυτά. Σημειώνουμε απλά ότι η έρευνα έγινε σε τρία επίπεδα. Το πρώτο αφορούσε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα νοικοκυριών κάθε περιοχής με τη χρήση ερωτηματολογίων και στόχευε στη συλλογή συγκεκριμένων στοιχείων γύρω από τη συμβολή και το ρόλο του ξένου εργατικού δυναμικού στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις κάθε είδους αλλά και στην καταγραφή των απόψεων των ίδιων των αγροτών σχετικά με την παρουσία των μεταναστών. Το δεύτερο αφορούσε τους εκπροσώπους των συλλογικών φορέων των τριών περιοχών και στόχευε στην καλύτερη περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και στην καταγραφή των απόψεων των εκπροσώπων των φορέων σχετικά με τις επιπτώσεις της εγκατάστασης μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες. Η έρευνα

⁶ Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε από τα Πανεπιστήμια Πατρών και Ιωαννίνων με χρηματοδότηση από το Υπουργείο Γεωργίας μεταξύ 2000-2002. Επιστημονικός υπεύθυνος ήταν ο Χ. Κασίμης και η ερευνητική ομάδα αποτελιζόταν από τους Β. Νιτσιάκο, Ε. Ζακοπούλου και Α. Παπαδόπουλο. Επιστημονικοί συνεργάτες ήταν οι Μ. Φώκου, Κ. Μάντζος και Χρ. Κασίμη.

στους εκπροσώπους των φορέων έγινε με ερευνητικό εργαλείο την ημι-δομημένη συνέντευξη. Το τρίτο, τέλος, επίπεδο αφορούσε τους ίδιους τους μετανάστες και στόχευε στην αποτύπωση της μεταναστευτικής εμπειρίας των μεταναστών μέσα από τις αφηγήσεις των προσωπικών τους βιωμάτων.

Οι μαρτυρίες που δημοσιεύονται στο παρόν βιβλίο προέρχονται από την ερευνητική συγκομιδή του τρίτου μέρους της έρευνας, της οποίας την επιστημονική ευθύνη είχε ο γράφων. Όπως ήδη αναφέραμε, οι δεκατρείς μαρτυρίες που δημοσιεύονται εδώ επελέγησαν από έναν μεγαλύτερο αριθμό ηχογραφημένων συνεντεύξεων, που πραγματοποιήθηκαν από τον γράφοντα με την παρουσία του συνεργάτη της έρευνας Κ. Μάντζου και τη συνεργασία της κοινωνιολόγου Β. Παπαπέτρου στις περιοχές της Κόνιτσας (Ήπειρος) και του Καστελίου (Κρήτη). Στην Κορινθία οι συνεντεύξεις έγιναν από άλλους συνεργάτες, γι' αυτό δεν κρίναμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε κάποιες από αυτές στην παρούσα έκδοση.

Πριν αναφερθούμε σε εκδοτικά ζητήματα, θεωρούμε απαραίτητο να παρουσιάσουμε πιο αναλυτικά το ερευνητικό πλαίσιο αυτού του μέρους της έρευνας με έμφαση κυρίως στη μεθοδολογία. Κατ' αρχάς, πρέπει να τονίσουμε ότι η επιμέρους αυτή έρευνα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της συνολικής εργασίας, η οποία είχε διεπιστημονικό χαρακτήρα. Ο συνδυασμός ποσοτικών με ποιοτικές μεθόδους συμπληρώθηκε από την κατ' εξοχήν ποιοτική ερευνητική δουλειά στους μετανάστες, με στόχο όχι μόνο να φωτιστούν και από αυτή την οπτική γωνία τα υπόλοιπα δεδομένα αλλά και να καταγραφεί η ίδια η εμπειρία των μεταναστών, όπως και οι δικές τους θέσεις και απόψεις. Το τρίτο μέρος της έρευνας στόχευε, σύμφωνα με την ερευνητική πρόταση, στη διερεύνηση των κοινωνικών, οικονομικών και θεσμικών συνθηκών διαβίωσης και απασχόλησης των μεταναστών στις περιοχές μελέτης, καθώς και της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Η εξέταση όλων αυτών των παραμέτρων δεν μπορούσε παρά να γίνει σε ένα γενικότερο πλαίσιο, που αφορούσε συνολικά τη

μεταναστευτική τους εμπειρία και το οποίο θα περιελάμβανε και τις συνθήκες που ώθησαν τους συγκεκριμένους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τη χώρα τους και να αναζητήσουν κάπου αλλού εργασία και γενικότερα καλύτερες συνθήκες ζωής. Υπάρχει έτσι κι αλλιώς ένα «πριν» κι ένα «μετά» της μετανάστευσης, που δεν είναι δυνατό να διαχωριστούν, εφόσον οι δεσμοί των μεταναστών με τη χώρα τους δεν αποκόπτονται κατά κανόνα ποτέ. Στόχος μας λοιπόν ήταν να εξετάσουμε τις συνθήκες απασχόλησης και διαβίωσης των μεταναστών, καθώς και τα γενικότερα ζητήματα που άπτονται της σχέσης τους με τις τοπικές κοινωνίες υποδοχής και την ελληνική κοινωνία και πολιτεία γενικότερα, φωτίζοντας όλα αυτά με στοιχεία του ιστορικού, κοινωνικού, οικονομικού και πολιτισμικού υποβάθρου των μεταναστών αλλά και με στοιχεία που αφορούσαν τις ατομικές και οικογενειακές τους στρατηγικές, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα προέλευσης και τις προοπτικές για το μέλλον. Αναφερόμασταν, με άλλα λόγια, σ' έναν «χωρο-χρόνο» της μετανάστευσης, που συνιστά το ολικό πλαίσιο μιας κοινωνικής εμπειρίας, την οποία φυσικά κάθε πρόσωπο βιώνει με το δικό του μοναδικό τρόπο.

Συνεπώς, πέρα από τα γενικά στοιχεία που αφορούσαν τα «αντικειμενικά» δεδομένα της μεταναστευτικής εμπειρίας, μας ενδιέφερε να καταγράψουμε την υποκειμενική βίωση, πρόσληψη και αναπαράσταση του φαινομένου από τους ίδιους τους μετανάστες, γεγονός που υπαγόρευσε μια κατ' εξοχήν ποιοτική μεθοδολογία με τη χρήση της ημι-δομημένης συνέντευξης στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνας. Είναι αυτονόητο ότι για τη συγκεκριμένη μεθοδολογία, που αντλεί αρκετά από την ίδια τη βιογραφική μέθοδο, προβληματικές σχετικές με την «αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος» είναι εντελώς ξένες.⁷ Δεν μας απασχό-

⁷ Βλ. ενδεικτικά Μ. Θανοπούλου - Μ. Πετρονάτη, 1987, «Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 64 (1987), σελ. 20-42 και D. Bertaux (ed.), *Biography and society*, 1981, Sage Publ., London.

λησε, ως εκ τούτου, η επιλογή «δείγματος», αλλά φροντίσαμε να εκπροσωπηθούν όλες οι κατηγορίες μεταναστών, που είχαμε διαπιστώσει ότι υπάρχουν στις συγκεκριμένες περιοχές κατά τις προηγούμενες φάσεις της έρευνας. Έτσι προτείναμε τρία κριτήρια για την επιλογή μεταναστών με τους οποίους θα πραγματοποιούσαμε συνέντευξη: την εθνικότητα, την εποχικότητα ή μοιμότητα της εγκατάστασης και το φύλο. Με βάση αυτό το πλαίσιο, επιλέξαμε τα υποκείμενα της έρευνας μέσα από ένα δίκτυο ανθρώπων που γνωρίζαμε αλυσιδωτά, όντας εγκατεστημένοι για όσο χρονικό διάστημα ήταν αναγκαίο στις περιοχές μελέτης.

Οι αφηγήσεις που παρουσιάζονται εδώ προέρχονται από τις δύο περιοχές, όπου έκανα προσωπικά επιτόπια έρευνα, δηλαδή της Κόνιτσας και του Καστελίου. Στην κάθε περιοχή έγιναν περίπου είκοσι συνεντεύξεις. Στην περιοχή της Κόνιτσας όλες αφορούν Αλβανούς μετανάστες, καθώς το σύνολο σχεδόν των μεταναστών ανήκουν σ' αυτή την εθνικότητα, ενώ στην περιοχή Καστελίου έγιναν συνεντεύξεις με μετανάστες διαφόρων εθνικοτήτων πέραν των Αλβανών, όπως Ρουμάνων, Ρώσων, Σέρβων, Βουλγάρων, Ιρακινών κ.λπ. Από το σύνολο αυτών των συνεντεύξεων τελικά για ουσιαστικούς αλλά και τεχνικούς λόγους αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε στην παρούσα έκδοση αφηγήσεις μόνο Αλβανών μεταναστών. Το κάνουμε αυτό και για λόγους μεθοδολογικής και εκδοτικής συνοχής αλλά και για λόγους που αφορούν τη γλώσσα. Οι Αλβανοί στη μεγάλη τους πλειοψηφία μιλούν αρκετά καλά την ελληνική γλώσσα, ενώ με τις άλλες εθνικότητες υπάρχει σοβαρό πρόβλημα στην έκφραση, σε τέτοιο βαθμό που είναι αδύνατη η διαμόρφωση ευπρόσωπων δημοσιεύσιμων κειμένων από τις ηχογραφημένες συνομιλίες.

Επιλέξαμε λοιπόν έντεκα αφηγήσεις Αλβανών που ζουν στην Κόνιτσα και στα γύρω χωριά και δύο Αλβανών που ζουν στην περιοχή του Καστελίου. Από αυτές οι δέκα είναι ανδρών και οι τρεις γυναικών. Παρότι δεν υιοθετήσαμε κριτήρια αντιπροσωπευτικότητας, μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μια αναλογική εκπροσώπηση ανάμεσα στις δύο περιοχές και τα δύο φύλα με

βάση το συνολικό αριθμό των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν.

Η αποτύπωση της μεταναστευτικής εμπειρίας μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών έγινε προσπάθεια να ενταχθεί μεθοδολογικά σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο αυτο-βιογραφικής αφήγησης, το οποίο συμπληρώθηκε με πολλά άλλα βιογραφικά στοιχεία που προέκυψαν μέσα από συγκεκριμένες ερωτήσεις, οι οποίες προβλέπονταν από έναν οδηγό συνέντευξης που είχε συνταχθεί για το σκοπό αυτό.⁸ Μπορούμε έτσι να πούμε ότι το υλικό που προέκυψε από τις συνεντεύξεις δεν είναι παρά «βιο-ιστορικό» υλικό με έμφαση βέβαια στο κυρίως ζητούμενο της έρευνας, που ήταν η μεταναστευτική εμπειρία. Μιλάμε λοιπόν για «βιο-ιστορίες» μεταναστών, οι οποίες διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο μιας συνομιλίας με κάθε μετανάστη (σε όλες τις συνομιλίες με άνδρες ήταν παρών και ο Κ. Μάντζος, ενώ οι συνεντεύξεις με τις γυναίκες έγιναν από γυναίκα, την κοινωνιολόγο Β. Παπαπέτρου, για ευνόητους λόγους). Να σημειώσουμε ότι ένα τέτοιο υλικό, ακόμα και αν είναι στην ουσία αυτοβιογραφικό, δεν συνιστά αυτοβιογραφία, στο μέτρο που προκαλείται από τρίτους. Αυτοβιογραφία αποκαλείται συνήθως μια αναδρομική αφήγηση ζωής σε πρώτο πρόσωπο, για την πραγματοποίηση της οποίας παίρνει την πρωτοβουλία από μόνος του ο αυτοβιογραφούμενος και η οποία είναι συνήθως, όχι πάντοτε, σε γραπτή μορφή. Η «βιο-ιστορία» (life history), κατά την άποψη των ανθρωπολόγων τουλάχιστον, συνιστά οποιαδήποτε αναδρομική αναφορά από ένα άτομο στη ζωή του συνολικά ή εν μέρει, σε γραπτή ή προφορική μορφή, η οποία έχει εκμαιευτεί ή προκληθεί από ένα τρίτο πρόσωπο.⁹

⁸ Ο οδηγός συνέντευξης δημοσιεύεται σε παράρτημα αυτούσιος.

⁹ Βλ. L.C. Watson - M.-B. Watson - Franke, 1985, *Interpreting life histories. An anthropological inquiry*, Rutgers U.P., New Brunswick, New Jersey, σελ. 2. Για μια ακόμα εκτεταμένη αναφορά στην ιστορία, τη θεωρία και τη μέθοδο της βιογραφικής προσέγγισης στην ανθρωπολογία βλ. L.L. Langness - G. Frank, 1981, *Lives. An anthropological approach to biography*, Glan-

Δυο λόγια παραπάνω για το πλαίσιο των συνεντεύξεων θεωρούμε ότι θα βοηθήσουν αρκετά στην καλύτερη ανάγνωση των αφηγήσεων. Η κάθε συνέντευξη κατά κανόνα ακολουθούσε προηγούμενη γνωριμία με τον συγκεκριμένο μετανάστη, συνήθως μέσω κοινών γνωστών, γεγονός που επέτρεπε μια γρήγορη οικοδόμηση εμπιστοσύνης. Εξηγούσαμε ακριβώς τον στόχο της έρευνας στον καθένα και ορίζαμε τη συνάντηση είτε στο χώρο κατοικίας τους είτε σε κάποιον άλλο διαθέσιμο χώρο. Ειδικά στην Κόνιτσα, κάποιες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο δικό μου σπίτι. Πρέπει να τονιστεί ότι δεν συναντήσαμε ιδιαίτερες δυσκολίες στο να πείσουμε τους μετανάστες να συνομιλήσουν μαζί μας και να μας αφηγηθούν σχετικά με την ιστορία της ζωής τους και τη μεταναστευτική τους εμπειρία. Το αντίθετο, στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να ανταποκριθούν στην πρότασή μας, δείχνοντας στη συνέχεια ότι είχαν και οι ίδιοι ανάγκη να μιλήσουν για όλα αυτά τα πράγματα. Είναι αλήθεια ότι οι επαφές μας στην περιοχή της Κόνιτσας διευκολύνθηκαν από το γεγονός ότι εγώ προσωπικά κατάγομαι και βρίσκομαι συχνά στην περιοχή. Με αρκετούς μάλιστα μετανάστες γνωριζόμασταν από πριν και τέτοιες γνωριμίες λειτουργούν συνήθως καταλυτικά ως προς την αποδοχή του ερευνητή. Αλλά και στην Κρήτη, που δεν ίσχυαν τα παραπάνω, δεν αντιμετωπίσαμε ιδιαίτερο πρόβλημα. Πρέπει να πούμε ότι συνολικά μία μόνο φορά συνέβη να μην έρθει μετανάστης σε συγκεκριμένη συνάντηση που είχαμε συμφωνήσει κι αυτό έγινε με άνθρωπο που δεν καλλιεργήσαμε επαρκώς προσωπική σχέση μαζί του πριν του κάνουμε την πρόταση για συνέντευξη. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι κανένας δεν είχε πρόβλημα με τη χρήση μαγνητοφώνου και πολλοί μάλιστα ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για την τύχη που θα είχαν οι αφηγήσεις τους. Μάλιστα κάποιοι από αυ-

der & Sharp Publ., Novato, California. Επίσης για μια κριτική θεώρηση της βιογραφικής μεθόδου βλ. N. K. Denzin, 1989, *Interpretive biography*, Sage Publ., London.

τούς, που συναντώ στην Κόνιτσα ακόμα και τώρα, με ρωτούν με αγωνία πότε θα εκδοθεί το βιβλίο. Μας έκανε άλλωστε ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι πολύ λίγοι εξέφρασαν κάποιους δισταγμούς για τη δημοσιοποίηση των αφηγήσεών τους, οι οποίοι δισταγμοί ωστόσο διαλύονταν κατά κανόνα στο τέλος της επικοινωνίας μας. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι κανείς δεν ζήτησε να μιλήσει ανώνυμα. Αυτό έχει να κάνει σε μεγάλο βαθμό και με το γεγονός της νομιμοποίησης και της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας στη χώρα, πέραν της εμπιστοσύνης τους που καταφέραμε να κερδίσουμε ως ερευνητές.

Πολύ συχνά οι μετανάστες έδειχναν ιδιαίτερα ικανοποιημένοι με το γεγονός ότι κάποιοι ενδιαφέρθηκαν για τη ζωή τους και το πρόβλημά τους, ότι κάποιοι έσκυψαν ν' ακούσουν το δικό τους λόγο, γι' αυτό συνήθως μετά από ένα αρχικό «κούμπωμα» είχαν την τάση να μιλούν αρκετά και κάποιες φορές η κουβέντα έδειχνε να είναι λυτρωτική γι' αυτούς. Στο αρχικό μας ερώτημα σχετικά με τη ζωή τους γενικά ήταν συνήθως σύντομοι, αλλά με τη βοήθειά μας στη συνέχεια, κατανοώντας καλύτερα το νόημα της συνομιλίας, άρχιζαν τις περισσότερες φορές να αφηγούνται με έντονο τρόπο στιγμές και καταστάσεις που βίωσαν ιδιαίτερα κατά την έξοδο από τη χώρα τους και στα πρώτα χρόνια της διαμονής τους στην Ελλάδα.

Αν και ο οδηγός της συνέντευξης παρατίθεται σε παράρτημα, κρίνουμε σκόπιμο εδώ να αναφερθούμε στα βασικά ζητούμενά της, έτσι ώστε να διευκολυνθεί περισσότερο η πρόσληψη των αποσπασμάτων που δημοσιεύουμε.

Όπως ήδη είπαμε, ορίσαμε ένα «πριν» και ένα «μετά» την έξοδο από τη χώρα προέλευσης. Ως προς το «πριν», βασικό ζητούμενο ήταν τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της οικογένειας του μετανάστη, το ιστορικό της ζωής του μέχρι την έξοδο και γενικότερα οι συνθήκες ζωής στη χώρα του.

Από τα παραπάνω προκύπτουν ουσιαστικά και τα αίτια της μετανάστευσης, που αποτελούσαν ένα από τα βασικά ζητούμενα της έρευνας. Η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας για εγκατά-

σταση και η ύπαρξη ή όχι προσωπικών ή οικογενειακών στρατηγικών μετανάστευσης εντάσσονταν επίσης στη βασική θεματολογία των συνεντεύξεων. Το χρονικό της μετανάστευσης, οι περιπλανήσεις στο χώρο για αναζήτηση εργασίας, οι όροι συναλλαγής και απασχόλησης μετά την είσοδο και καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής στη χώρα, καθώς και η γενικότερη αντιμετώπιση και οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, η διαχείριση του οικογενειακού εισοδήματος, οι καταναλωτικές συμπεριφορές και η ποιότητα ζωής, η κοινωνικοποίηση και εκπαίδευση των παιδιών, αφορούσαν επίσης κεντρικά ερωτήματα των συνεντεύξεων.

Ακόμα, οι κοινωνικές σχέσεις και επαφές με τις τοπικές κοινωνίες, τα δίκτυα γνωριμιών, η κοινωνική ένταξη ή ο αποκλεισμός τους, η διατήρηση σχέσεων και επαφών με τη χώρα καταγωγής και οι προοπτικές για το μέλλον συνιστούσαν σημαντικά ζητούμενα των συνομιλιών, όπως επίσης και η βίωση της «ξενιτιάς», οι απόψεις τους για την Ελλάδα και τους Έλληνες και οι θέσεις τους για τον τρόπο που αντιμετωπίζονται αλλά και για το ζήτημα της «ετερότητας».

Ως προς το εκδοτικό μέρος, να πούμε κατ' αρχάς ότι, για λόγους που έχουν να κάνουν με την ηθική της έρευνας, επιλέξαμε να μη δημοσιεύσουμε τα πραγματικά στοιχεία της ταυτότητας των αφηγητών, παρότι οι ίδιοι δεν εξέφρασαν αντιρρήσεις για κάτι τέτοιο. Χρησιμοποιούμε μόνο τα μικρά ονόματα, για τα οποία ωστόσο γνωρίζουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι τα πραγματικά ονόματα, ή ψευδώνυμα. Είναι άλλωστε γνωστό και το δηλώνουν και πολλοί από τους αφηγητές μας ότι οι Αλβανοί μετανάστες άλλαξαν σε μεγάλο βαθμό τα ονόματά τους, κατά κύριο λόγο όσοι δεν είχαν χριστιανικά ονόματα, για να τύχουν καλύτερης αντιμετώπισης. Αυτό έγινε πολλές φορές και με βάφτιση. Το μαζικό αυτό φαινόμενο αλλαγής ονομάτων αλλά και οι μαζικές βαφτίσεις Αλβανών μεταναστών παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον από πολλές απόψεις αλλά δεν είναι του παρόντος να το θίξουμε. Να σημειώσουμε επιπλέον ότι επιλέξαμε

επίσης να δημοσιεύσουμε μόνο τα αρχικά γράμματα των ονομάτων που ανήκουν σε τρίτα πρόσωπα, στα οποία αναφέρονται θετικά ή αρνητικά οι αφηγητές. Τα στοιχεία πάντως υπάρχουν στο αρχείο μας και φυσικά στις μαγνητοταινίες, οι οποίες είναι διαθέσιμες στους ερευνητές.

Για το ζήτημα της μεταγραφής των συνεντεύξεων ακολουθήσαμε τους κανόνες που έχουν διαμορφωθεί στον επιστημονικό χώρο και κυρίως στη χρήση της βιογραφικής μεθόδου, που αποτελεί τρόπον τινά διεπιστημονικό σταυροδρόμι στις κοινωνικές επιστήμες, καθώς πέρα από την Κοινωνιολογία, την Κοινωνική Ανθρωπολογία, τη Λαογραφία και τη Λογοτεχνική Κριτική χρησιμοποιείται αρκετά και από την Προφορική Ιστορία.¹⁰

Πρώτα από όλα, έχουμε κατά νου ότι το υλικό μιας συνομιλίας είναι προφορικός λόγος, ο οποίος διέπεται από εντελώς διαφορετικούς κανόνες σε σύγκριση με το γραπτό λόγο. Το να μετατρέψεις λοιπόν μια προφορική αφήγηση σε γραπτό κείμενο δεν είναι ούτε απλή ούτε εύκολη υπόθεση. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι μια τέτοια πράξη θα μπορούσε να θεωρηθεί επιστημονικά ανεπίτρεπτη, εάν δεν ήταν αναγκαία για άλλους λόγους. Φυσικά δεν θα μπορούσε κανείς να διανοηθεί την έκδοση δίσκων

¹⁰ Για το ενδιαφέρον της Λαογραφίας για τη λαϊκή αυτοβιογραφία βλ. Μ.Γ. Μερακλής, 1993, «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών», *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, σελ. 247-255· Μ. Αλ. Αλεξιάδης, 1985, «Λαϊκές αυτοβιογραφικές συνεντεύξεις (δείγματα από τη Σορωνή Ρόδου)», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, I(1985), σελ. 38-54 και Α. Κυριακίδου-Νέστορος, 1993, «Τρεις γενιές προσφύγων της Μικράς Ασίας. Η σημασία της προφορικής τους μαρτυρίας», «Ιστορία, προφορική ιστορία, ανθρωπολογία και λαογραφία», *Λαογραφικά μελετήματα II*, Πορεία, Αθήνα, σελ. 233-257. Βλ. επίσης Χρ. Λώλης, *Βίος ατομικός και ιστορία του χωριού Λιγκιάδων* (εισαγ.-επιμ. Β. Νιτσιάκος), 1999, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα, εισαγωγή, σελ. 5-12. Για την Προφορική ιστορία βλ. ενδεικτικά R. Perks - Al. Thomson (eds), 1998, *The oral history reader*, Routledge, London· Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, 1998, *Περάσαμε πολλές πόρτες κορίτσι μου...*, Πλέθρον, Αθήνα και το κλασικό έργο του P. Thompson, 1988 (β' εκδ.), *The voice of the past*, U.P. Oxford.

ακτίνας ή μαγνητοταινιών με σκοπό τη ευρύτερη διακίνηση αυτού του υλικού, γι' αυτό, στο μέτρο που κρίνεται σκόπιμη η δημοσίευση ενός τέτοιου υλικού, το βιβλίο είναι ένα «αναγκαίο κακό».

Ο προφορικός λόγος έχει τους δικούς του κανόνες. Η προφορικότητα συνδέεται με διαφορετικές αρχές άρθρωσης του λόγου και διάρθρωσης της σκέψης. Οι κανόνες της προφορικής δημιουργίας μελετήθηκαν αρκετά στο πεδίο του λαϊκής λογοτεχνίας, ιδιαίτερα του δημοτικού τραγουδιού.¹¹ Ωστόσο, σε κάθε προφορική αφήγηση λειτουργούν ορισμένοι βασικοί κανόνες «δημιουργίας», που διαφοροποιούν ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο το προϊόν του προφορικού λόγου σε σχέση με εκείνο της γραφής.¹² Μια βασική διαφορά, για παράδειγμα, έχει να κάνει με το γεγονός ότι στον προφορικό λόγο ο αφηγητής λειτουργεί με το υλικό που έχει στη μνήμη του, δεν έχει τη δυνατότητα να ανατρέξει σε άλλες «πηγές», ούτε μπορεί να γυρίζει κάθε τόσο πίσω, όπως ένας συγγραφέας, για να ελέγχει αυτά που λέει, να τα διορθώνει κ.λπ. Ο αφηγητής λέει ό,τι θυμάται και η αφήγηση προχωράει πάντοτε μπροστά. Ακόμα και η όποια διόρθωση ή επαναδιατύπωση καταγράφεται στη ροή της αφήγησης και αποτελεί μέρος της.

Έχοντας λοιπόν υπόψη τα προβλήματα που συνδέονται με τις διαφορές ανάμεσα στον προφορικό και το γραπτό λόγο και τις δυσκολίες μεταγραφής μιας προφορικής αφήγησης σε γραπτό κείμενο, επιχειρήσαμε κάτι τέτοιο με κύριο γνώμονα την όσο το δυνατό πιο πιστή απόδοση του περιεχομένου, του ήθους και του ύφους της αφήγησης, περιορίζοντας τις δικές μας παρεμβά-

¹¹ Βλ. ενδεικτικά A. Lord, *The singer of the tale*, 1981 (α' έκδ. 1961), Harvard U.P., Cambridge, Massachusetts - London και J. Vansina, 1985, *Oral tradition as history*, J. Currey, London - Heinemann, Nairobi.

¹² Βλ. ενδεικτικά για τη σχέση γραπτού και προφορικού λόγου W. J. Ong, 1982, *Orality and literacy. The technologizing of the word*, London, New York· J. Goody (ed.), 1968, *Literacy in traditional societies*, Cambridge και P. Βαν Μπουσχότεν, ό.π.

σεις στις άκρως απαραίτητες, ώστε το τελικό κείμενο πέρα από πιστό να είναι και ευανάγνωστο και εύληπτο.

Αισθανόμαστε λοιπόν την ανάγκη να εξηγήσουμε, για λόγους επιστημονικής δεοντολογίας, πώς ακριβώς επεξεργαστήκαμε τις μεταγραφές των αφηγήσεων, για να γνωρίζει ο αναγνώστης πώς ακριβώς προέκυψε το κείμενο που διαβάζει. Πρώτα πρώτα πρέπει να πούμε ότι οι μαγνητοταινίες, στις οποίες εμπεριέχονται αυτούσιες οι συνομιλίες μας με τους αφηγητές, θα κατατεθούν στο Αρχείο του Τομέα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, έτσι ώστε να είναι διαθέσιμες σε κάθε ενδιαφερόμενο. Θεωρούμε κάτι τέτοιο απαραίτητο, πέρα από τη ίδια την αρχειακή αξία που έχει, και για λόγους αρχής αλλά και για να μπορεί όποιος επιθυμεί να ακροασθεί ολόκληρες τις συνομιλίες, αφού τα δημοσιευόμενα εδώ δεν είναι παρά αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των μεταναστών, που κρίθηκαν ενδιαφέροντα για μια τέτοια έκδοση.

Ως προς την επεξεργασία λοιπόν των αφηγήσεων, πρέπει να σημειώσουμε τα ακόλουθα. Για τη μεταγραφή τους άκουσα προσεκτικά αρκετές φορές το ηχογραφημένο υλικό. Η πρώτη μεταγραφή έγινε αυτούσια, χωρίς να γίνει προσπάθεια οποιασδήποτε παρέμβασης σε όσα αποτυπώθηκαν στις μαγνητοταινίες. Στις επόμενες ακροάσεις στόχος ήταν η σταδιακή επεξεργασία των κειμένων που προέκυψαν, έτσι ώστε μέσα από γλωσσικές, εκφραστικές και συντακτικές παρεμβάσεις, που δεν θα αλλοίωναν το περιεχόμενο των αφηγήσεων, να καταστούν τα κείμενα ευανάγνωστα και εύληπτα. Σημειώνουμε ότι, στο μέτρο που τα ελληνικά των αφηγητών δεν ήταν και τόσο καλά, κάναμε τις απαραίτητες διορθώσεις και δεν θεωρήσαμε σκόπιμο να τηρήσουμε τη φωνητική τους απόδοση, εφόσον δεν πρόκειται για διαλέκτους ή ιδιώματα παρά για ιδιότυπες επιρροές από τις τοπικές κοινωνίες, οι οποίες θα ενδιέφεραν μόνο τους γλωσσολόγους ενδεχομένως και θα δυσκόλευαν από την άλλη την πρόσληψη των αφηγήσεων. Διατηρήσαμε ωστόσο χαρακτηριστικά ιδιοματικά στοιχεία της γλώσσας τόσο των μεταναστών ελληνικής καταγωγής

όσο και αυτών που ζουν στην Κρήτη και μιλούν το τοπικό ιδίωμα. Τονίζουμε ότι επειδή η έκδοση προορίζεται και για το ευρύ κοινό, η αναγνωσιμότητα αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα γι' αυτές τις επιλογές. Άλλωστε, όπως ήδη τονίσαμε, το πρωτογενές υλικό είναι διαθέσιμο για περαιτέρω επιστημονική μελέτη.

Δεν άλλαξε τίποτα ως προς τη δομή και τη ροή της αφήγησης, απλώς αφαιρέθηκαν κομμάτια που κρίναμε ότι δεν χρειαζόταν να δημοσιευτούν, σημεία που αποτελούσαν επαναλήψεις και άλλα που είχαμε δυσκολία να κατανοήσουμε ακριβώς το περιεχόμενο εξαιτίας της γλώσσας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιούμε το σύμβολο της παρένθεσης με αποσιωπητικά (...) Φυσικά δεν συμπεριλαμβάνονται τα δικά μας ερωτήματα ούτε οποιεσδήποτε άλλες παρεμβάσεις, αλλά είναι ευκόλως εννοούμενες από τις απαντήσεις. Ας σημειωθεί ότι, παρά το γεγονός ότι ζητούσαμε από τους μετανάστες κατ' αρχάς να μας αφηγηθούν όλη την ιστορία της ζωής τους, έχοντας βέβαια εξηγήσει από πριν το ειδικό μας ενδιαφέρον για τη μεταναστευτική τους εμπειρία, σε πολύ λίγες περιπτώσεις είχαμε εξαρχής μεγάλες αφηγήσεις. Συνήθως χρειάζονταν κι άλλες ερωτήσεις ή παροτρύνσεις από εμάς, ώσπου να μπουν οι αφηγητές σε τροχιά συνεχούς αφήγησης. Όπως γίνεται αντιληπτό από την ανάγνωση των κειμένων, δεν συμπεριλήφθηκαν καθόλου διάλογοι.

Σε ό,τι αφορά τις παρεμβάσεις μας στο κείμενο, πέρα από τις αφαιρέσεις, χρειάστηκε αρκετές φορές να προσθέσουμε λέξεις ή φράσεις, για να διευκολύνουμε την κατανόηση προτάσεων και σ' αυτές τις περιπτώσεις οι πρόσθετες λέξεις ή φράσεις περικλείονται σε αγκύλες [].

Ωστόσο, η προφορική αφήγηση είναι κατά κάποιον τρόπο και μια παράσταση. Πέρα από το λεκτικό της μέρος, υπάρχουν μη λεκτικά στοιχεία, που είναι πολύ σημαντικά για την απόδοση του ύφους της. Χειρονομίες, μορφασμοί, επιφωνήματα, σωματικές κινήσεις, εκφράσεις και βλέμματα συνιστούν συστατικά στοιχεία της αφήγησης, τα οποία είναι δύσκολο να αποδοθούν σ' ένα κείμενο. Αυτή την αξεπέραστη δυσκολία προσπαθήσαμε να αντι-

μετωπίσουμε σημειώνοντας σε παρένθεση σχόλια σχετικά με το ύφος και την έκφραση του αφηγητή. Κατά τ' άλλα χρησιμοποιήθηκαν όλα τα σημεία στίξης και οι κανόνες της συγγραφής κειμένων για την καλύτερη απόδοση των αφηγήσεων. Τα αποσιωπητικά χρησιμοποιούνται όταν ο αφηγητής αναζητά κάποια λέξη και δεν τη βρίσκει και όταν αφήνει κάποια φράση ανολοκλήρωτη, είτε γιατί αφήνει να εννοηθεί αυτό που θέλει να πει ή για άλλο λόγο. Φυσικά οι επιλογές για τη χρήση συγκεκριμένων κάθε φορά σημείων στίξης ανήκουν σ' εμάς και βασίζονται όχι μόνο στην ακρόαση των μαγνητοταινιών αλλά και στην ίδια την ερευνητική εμπειρία, που έχει καταγραφεί αρκετά ευκρινώς στη μνήμη μας.

Έτσι κι αλλιώς, πάντως, ο συγγραφέας-διαμεσολαβητής δεν φέρει την ευθύνη μόνο για την απόδοση των αφηγήσεων σε κείμενα αλλά και για την ίδια την «παραγωγή» τους. Είναι περιττό να πούμε ότι κάθε αφήγηση, που προκύπτει μέσα από μια συνάντηση-συνομιλία ενός ερευνητή και ενός αφηγητή, φέρει και τη σφραγίδα του πρώτου. Η συνέντευξη ως τεχνική της επιστημονικής έρευνας βασίζεται άλλωστε σε μια προσωπική σχέση του ερευνητή με τον «πληροφορητή»: αυτό σημαίνει ότι το τελικό προϊόν είναι αποτέλεσμα της επικοινωνίας που δημιουργείται ανάμεσά τους. Αυτά είναι θέματα που έχουν συζητηθεί αρκετά στο πεδίο της βιογραφικής μεθόδου και δεν χρειάζεται, νομίζουμε, να επεκταθούμε εδώ περισσότερο.¹³

Ως προς το άλλο βασικό ζήτημα, που έχει απασχολήσει αρκετά τους επιστήμονες σε ό,τι αφορά τις προσωπικές μαρτυρίες, αυτό της αξιοπιστίας, αποκομίσαμε γενικά την εντύπωση ότι οι αφηγητές λειτούργησαν μ' έναν ειλικρινή τρόπο. Αυτό άλλωστε

¹³ Βλ. ενδεικτικά D. Bertaux, *ό.π.*, σελ. 8 και F. Ferrarotti, «On the autonomy of the biographical method», στο D. Bertaux, *ό.π.*, σελ. 19-27, σελ. 20. Επίσης Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, «Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας», *Σύγχρονα Θέματα*, 35-36-37 (1988), σελ. 233-238. Τώρα και στα *Λαογραφικά μελετήματα II*, 1993, Πορεία, Αθήνα, σελ. 258-270.

μπορεί κανείς να το διαισθανθεί ακούγοντας και μόνο το ηχογραφημένο υλικό. Τουλάχιστον εμείς είμαστε πεπεισμένοι γι' αυτό. Εν πάση περιπτώσει, έτσι κι αλλιώς πρόκειται για προσωπικές μαρτυρίες, που αφορούν υποκειμενικά βιώματα και απόψεις, και ως τέτοια έχουν καταγραφεί και ενδιαφέρουν. Είναι ξένη προς το πνεύμα του παρόντος εγχειρήματος οποιαδήποτε προβληματική γύρω από την «αντικειμενική αλήθεια». Μας ενδιέφερε να ακούσουμε αυτούς τους ανθρώπους, όχι για να ελέγξουμε την αξιοπιστία τους ή την ειλικρίνειά τους, αλλά για να δούμε πώς αισθάνονται και πώς σκέφτονται. Δεν μας ενδιέφερε κάποια άλλη αλήθεια πέρα από τη «δική τους αλήθεια». Μας ενδιέφερε να φωτίσουμε τα όποια «αντικειμενικά δεδομένα» είχαμε συλλέξει στο πλαίσιο της υπόλοιπης έρευνας με τη ματιά και τα αισθήματα των ανθρώπων που κατ' εξοχήν αφορά η μετανάστευση, των μεταναστών.

Πέρα από οτιδήποτε άλλο, εμείς διδαχτήκαμε από την αλήθεια αυτών των ανθρώπων. Είδαμε τον πραγματικό πόνο στα μάτια τους, την οργή για την αδικία στο πρόσωπό τους. Είδαμε την απορία για τη μεγάλη περιφρόνηση. Ακούσαμε ένα ηχηρό «γιατί;» για την απόρριψη. Πήραμε τις περισσότερες φορές μια περήφανη απάντηση: «Με τα χείλια που έχω φιλάω»...